

T. Martsenyuk

EARLY MARRIAGE IN UKRAINE: WHO AND WHY MARRY AT A YOUNG AGE?

In an article the general trends of the early (or child) marriage in the Ukrainian society are clarified. International and national legislation to regulate the phenomenon of early marriage, children's rights and reproductive behavior of the population of Ukraine is studied. The reasons for entry into early marriage among the Ukrainian population in general and the Roma people in particular are revealed; the extent of the prevalence of early marriage in the Ukrainian society is analyzed.

Keywords: child marriage, early marriage, Ukrainian society, Roma people, Roma national minority.

Матеріал надійшов 26.03.2014

УДК [316.47-027.555]:352.07

Лиховид Д. О.

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ САМООРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Здатність територіальної громади до самоорганізації визначається низкою чинників, залежить, зокрема, від норм та інституцій, які створені та діють у громаді. Важливими факторами, що впливають на здатність громади до створення стабільно чинних інституцій, які слугують подоланню дилеми колективної дії, можна вважати: історичні фактори (Р. Патнам), ставку дисконтування (Е. Остром), а також розмір територіальної громади (Г. Зіммель, М. Олсон) тощо.

Ключові слова: територіальна громада, самоорганізація, колективна дія, ставка дисконтування.

В українському суспільстві на нинішньому етапі відбувається нівелювання ролі територіальних громад у вирішенні місцевих питань, а також низький рівень самоорганізації в таких громадах [8]. З одного боку, самоорганізацію у громаді можна розглядати як процес, що вимагає від кожного члена громади вносити свою частку або відмовлятися від частини індивідуального блага задля задоволення спільного блага. З другого боку, на думку Г. Хардіна, самоорганізацію в суспільстві можна розглядати як «здатність системи зберігати і підвищувати свою стійкість, як процес створення, відтворення, удосконалення організації системи, як власне природі явище – процес руху організації

від простої до складної» [10]. Здатність українських територіальних громад до самоорганізації суттєво обмежує проблема колективної дії у громаді, тобто така ситуація, в якій неузгоджені дії учасників не завжди призводять до оптимального результату, якого можна досягти. Для розуміння процесів самоорганізації в суспільстві необхідно виявити ті соціальні чинники самоорганізації, завдяки яким система зберігає здатність до життя та розвитку.

Сучасною вітчизняною наукою проведено низку досліджень окремих аспектів самоорганізації та активізації територіальних громад (О. Бень [1], І. Лисенко [4], Т. Семигіна [9], В. Сусак [11], М. Яценко [14]). Однак у цих

працях недостатньо висвітлено значення колективної дії для самоорганізації територіальної громади. Відтак увага у цій статті зосереджена на аналізі ключових характеристик самоорганізації громади, визначенні залежності між колективною дією та нормами і інституціями, які створені та діють у громаді.

Питання самоорганізації територіальних громад у Новій Англії вивчав французький суспільствознавець А. де Токвіль [12]. Повага до громади, на думку автора, зумовлена її силою – адже «люди звичайно тяжіють до сили» [12, с. 69], тож знищення авторитету і незалежності громади значно знизить громадський дух. А. де Токвіль пов'язує процеси самоорганізації територіальної громади із структурними та інституційними чинниками.

Німецький соціолог Г. Зіммель увів до наукового обігу поняття «соціацій» (форм, завдяки яким індивіди на ґрунті різноманітних інтересів утворюють єдності, де вони реалізують ці інтереси). Прикладом соціації є територіальна громада як структура, що виникає на основі взаємодії індивідів та груп. Г. Зіммель висловлював думку, що чим більшою стає соціальна група, тим сильніше інституціоналізуються зв'язки в ній, і одночасно, слабшою стає соціальна взаємодія, що базується на неформальних зв'язках [2], і в малих спільнотах кожен несе більше витрат на підтримку цієї спільноти. Із таким припущенням важко погодитися, адже воно не враховує той факт, що вигоди від участі у соціальній взаємодії будуть більшими для малих спільнот порівняно з великими.

Інший німецький соціолог Ф. Тьонніс вбачав можливість подолання раціональної поведінки індивіда, спрямованої на максимізацію власної вигоди в органічній спільноті (Gemeinschaft), що об'єднана тривалими в часі зв'язками сусідства та кооперації. Цінності, які поділяються всіма членами спільноти, а також належність їх до однієї чи споріднених соціальних верств слугують засобом подолання проблеми колективної дії. Для Ф. Тьонніса не існувало сутнісних взаємозв'язків поза межами родини, сусідства і товариства. Громадянське суспільство (на відміну від спільноти), хоч і є ефективно працюючим утворенням, базується лише на сумі індивідуальних егоїстичних інтересів. Дослідник відмовляв суспільству в здатності до вироблення конвенційних норм та правил, якими керується спільність (громада). Ф. Тьонніс також стверджує, що «життя спільноти – це обопільне володіння та користування» [13, с. 36]. Фактично, це опис ситуації

спільних ресурсів, вивченню яких присвячена праця сучасної американської дослідниці Е. Остром [3]. Лише в ситуації громади (за Ф. Тьоннісом, Gemeinschaft) стає можливим подолання проблеми колективної дії. У підходах цього автора виразно відстежуються неінституційний погляд на самоорганізацію громади. Описуючи історично стійкі приклади самоорганізованих територіальних громад як користувачів спільних ресурсів, науковець звертала основну увагу на процес створення та еволюції інституцій, тобто правил, за якими відбувається відбір та розподіл спільних ресурсів, моніторинг цього процесу та накладання санкцій на порушників зазначених правил.

У сучасній науковій літературі наявна дискусія щодо чинників, які визначають ефективність самоорганізації громади. На думку Е. Остром, інституції колективної дії будуть діяти успішно лише за двох умов. Усі присвоювачі (члени територіальної громади – користувачі спільного ресурсу) зацікавлені у продовженні діяльності спільного ресурсу. Так, присвоювачі поділяють норми взаємодії та довіри, створюючи тим самим соціальний капітал [6, с. 276-277]. Інший американський соціолог М. Олсон доводить: «Допоки не застосовуватиметься примус ... що змушував би індивідів діяти в спільних інтересах, раціональні ... індивіди не діятимуть задля досягнення спільних або групових інтересів» [5, с. 12]. Раціональна поведінка індивіда заважає раціональній взаємодії членів громади, в якій відсутні механізми подолання цієї дилеми. Зовнішнім механізмом подолання дилеми колективної дії, за Е. Остром [6, с. 27], є держава. Проте необхідність державного контролю значно збільшує транзакційні витрати (витрати, пов'язані із здійсненням цього контролю).

Подолання проблеми колективних дій в територіальній громаді можливе лише за наявності норм і цінностей, які склалися історично, які поділяє переважна більшість мешканців громади та які, в той же час, роблять можливою співпрацю та вироблення інституцій, а також розширюють радіус довіри і сприяють зростанню кількості соціальних зв'язків. На цьому наголошував у своїй праці «Творення демократії» американський учений Р. Патнам. Пояснюючи інституційну ефективність діяльності регіональних урядів в Італії, автор констатує, що на неї чинять вплив норми та цінності, які поділяються і підтримуються більшістю мешканців певної місцевості. За висновками Р. Патнама, в тих регіонах, де історично традиційними формами

правління були міста-республіки (перш за все, північно-центральна частина країни), регіональні інституції працюють значно ефективніше [7, с. 164, 182]. Науковець робить припущення, що інституційна успішність північних регіонів коріниться в історичних практиках самоорганізації цих регіонів. Значна сила горизонтальних взаємодій стала вирішальною для успішного подолання взаємної недовіри та діями колективної дії. Вертикальна ж ієрархічна модель, що склалася в південних регіонах Італії, сприяла формуванню у населення орієнтації перш за все на міцні родинні зв'язки та на систему відносин «клієнт-патрон». Р. Патнам стверджує, що соціальні норми (інституції) в суспільстві з міцними горизонтальними зв'язками працюють краще, ніж у суспільстві з міцною владною ієрархією, але низьким радіусом довіри у спільнотах.

Цей підхід Р. Патнема можна використати для аналізу самоорганізації територіальних громад в українському суспільстві. Так, згідно із проведеним дослідженням [3], неможливість вироблення інституцій колективної дії притаманна мешканцям тих регіонів, які пережили швидкий занепад основної галузі промисловості регіону. Якщо вдатися до аналізу шляхів розв'язання проблеми колективної дії у громаді, описаних у Е.Остром [6, с. 27–30], то в докризовий період така проблема розв'язувалась шляхом одержавлення всіх царин суспільного життя. Погіршення соціально-економічного становища після масового закриття шахт, свідчить дослідження, не призвело до поживлення процесів самоорганізації серед населення депресивних регіонів [3, с. 62]. Можна вважати, що в цих регіонах не були створені інституції, які б допомогли місцевим громадам вирішувати питання спільного блага. Вирішення соціально-економічних проблем відбувається шляхом підтримки вертикально-орієнтованих відносин та патерналізму як основної стратегії відносин з владою. Водночас, індивідуалізм разом з високим ступенем лояльності всередині малих груп та практичною відсутністю лояльності та довіри у великих групах призвів до унеможливлення створення нових інституцій. Самоорганізація в малих групах прийняла архаїчні форми, конкуренція між малими групами за спільні ресурси посилювалася. Спільні ресурси громад внаслідок індивідуально-орієнтованих стратегій виживання швидко знищуються [3, с. 25]. Ситуація з вирішенням проблеми колективної дії у громадах Донбасу в зазначеному дослідженні ідентична проблемі,

описаній Р. Патнамом [7] по відношенню до південних регіонів Італії.

Історична орієнтація на патерналізм як стратегію вирішення проблем обумовлює низький рівень соціального капіталу в цих регіонах та ускладнення подолання проблеми колективних дій. До таких же висновків у своєму дослідженні доходить український науковець В. Сусак, констатуючи, що в орієнтаціях жителів двох регіонів України (Львів і Донецьк) в цілому домінує установка на патерналізм – тобто на вертикальні зв'язки, на противагу орієнтації на самоорганізацію [11].

Проблема самоорганізації в громаді, якщо її розуміти як користування спільними ресурсами, має ще один аспект, який Е. Остром [6, с. 122] називає ставкою дисконтування. Визначальним чинником, на думку авторки, є час, протягом якого члени територіальної громади користуються спільним ресурсом. Людям властиво надавати благам, які можна отримати тут і зараз, більше переваг, ніж тим благам, які відтерміновані в часі отримання. Ставка дисконтування напряму залежить від очікувань людей щодо певного спільного ресурсу. В ситуаціях, коли члени громади не мають довіри один до одного, а соціальні зв'язки мають виражений клієнт-патронний характер, ставки дисконтування будуть відносно високими. І навпаки, в ситуаціях стабільно працюючих інституцій (норм) та розгалуженості горизонтальних зв'язків у територіальній громаді ставки дисконтування будуть відносно низькими [6, с. 122]. Е. Остром також стверджує, що чим вища ставка дисконтування, тим ближча ситуація, яка спонукає людей до вибору індивідуальної раціональної стратегії (використання спільного ресурсу громади) [6, с.126]. Дослідниця вважає, що змінними, які суттєво впливають на ставки дисконтування індивіда, є близькість проживання до спільного ресурсу, ступінь його включення у процеси в громаді присвоювачів спільного ресурсу, а також ступінь обізнаності індивіда про можливості, які доступні йому в інших місцях [6, с. 271]. Звідси можна зробити припущення, що у спільноті, давно об'єднаній спільним місцем проживання (Gemeinschaft за Ф. Тьоннісом) ставки дисконтування будуть порівняно низькими. Натомість, в урбанізованому суспільстві, члени якого об'єднані не за місцем проживання, а іншими, в тому числі формальними ознаками (Gesellschaft за Ф. Тьоннісом), ставки дисконтування будуть відносно високими завдяки вищому ступеню соціальної мобільності та значній різниці у соціальних статусах

членів територіальної громади. Це створюватиме перешкоди на шляху самоорганізації територіальних громад.

Важливим фактором виникнення проблеми колективних дій в громаді можна вважати також розмір громади. Як і Г. Зіммель, М. Олсон ставить питання про взаємозв'язок між розміром групи та узгодженістю дій у ній. На думку М. Олсона, існують малі групи, в яких вигоди від набуття колективного блага перевищуватимуть загальні витрати більше, ніж загальні витрати перевищують вигаш одного або декількох індивідів. В малих групах, де кожен отримує суттєву частку загального вигашу через те, що в групі мало учасників, колективне благо може бути надане завдяки саме добровільній егоїстичній дії її членів. Але що більшою стає група, то менш оптимальний обсяг колективного блага отримуватимуть її члени, і в будь-якому разі навіть найменша група не буде отримувати його в оптимальному обсязі [5]. Чим меншою буде соціальна група (наприклад, територіальна громада), тим вона буде дієвішою, оскільки у великій групі кожен усвідомлює, що частина загального блага, яку він отримує, залежить від його внеску в роботу групи незначною мірою. Територіальну громаду в загальному вигляді можна віднести до того типу груп, які М. Олсон назвав «латентними» і характеризував так: «... дуже велика група [яка] ... визначається тим, що для окремого члена ... забезпечення колективним благом суттєво не вплине на будь-кого іншого, а тому ніхто не має причин реагувати на це» [5, с. 58].

Ще один чинник, вартий уваги, – це суспільні санкції та винагороди (блага неекономічного характеру). Вони використовуються не як колективні блага, а як селективні, забезпечуючи індивідуальну участь у латентній групі і не впливаючи на здатність групи до співпраці в цілому. Ці соціальні стимули можуть бути розцінені як норми, що діють всередині територіальної громади. Ухилитися від дотримання соціальним нормам, які регламентують життя і колективні дії територіальної громади, як приклад, колективну участь у прибиранні міста, значно легше в умовах «нефедеративної», латентної (за термінологією М. Олсона) групи. В такій групі значно нижчий рівень мережевої взаємодії, а значить, дилема колективної дії не може бути подолана за рахунок неекономічних, соціального характеру, благ.

Водночас соціальні стимули добре працюють в умовах «федеративної» групи, латентної групи, в якій існують підгрупи, що мають сти-

мули для об'єднання з іншими підгрупами. В територіальній громаді, яка є латентною групою за формою, можуть бути створені такі невеликі групи.

Ця ідея М. Олсона підтверджується дослідженням Р. Патнама, котрий головну роль в «історії успіху» роботи інституцій Північної Італії відводив саме розвитку невеликих самоорганізованих груп всередині територіальної громади. На відміну від південної Італії, де участь членів територіальних громад у невеликих самоорганізованих групах є історично значно нижчою і, таким чином, дилема колективної дії заважає успішному розвитку інституцій, оскільки нееконімічні чинники заохочення до колективної діяльності діють там менше [7].

Аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури дає підстави визначити, що однією з ключових перешкод на шляху до самоорганізації територіальної громади можна вважати проблему колективної дії, яку слід розуміти як нездатність окремих раціонально мислячих індивідів налагодити співробітництво з метою забезпечення спільного блага, якщо таке співробітництво не є примусовим або не впливає з цінностей та норм, засвоєних та сприйнятих індивідами.

З-поміж соціальних чинників, які впливають на процес та ефективність самоорганізації громади, можна виокремити такі.

По-перше, частина авторів (Г. Зіммель, М. Олсон) визначають, що на здатність територіальної громади до взаємодії впливає розмір громади, чисельність людей, які проживають на певній території та потенційно можуть співпрацювати задля забезпечення спільного блага.

По-друге, важливою є ставка дисконтування (Е. Остром) – ставлення членів громади до спільних ресурсів та ступінь їх зацікавленості у збереженні цього ресурсу. Можна зробити таке припущення: чим нижчий рівень горизонтальної соціальної мобільності в громаді, тим нижчі в ній ставки дисконтування.

По-третє, здатність територіальної громади до подолання проблеми колективних дій визначається історичним співвідношенням соціальних практик самоорганізації, еволюції інституцій колективної дії задля забезпечення налагодження горизонтальних соціальних зв'язків та збільшення радіусу довіри у громаді; та соціальних практик, орієнтованих на вертикальні соціальні зв'язки, пріоритет клієнт-патронних відносин у вирішенні проблем, орієнтація на малі сімейні групи з низьким ступенем довіри до зовнішнього оточення (Р. Патнам, А. де Токвіль, Ф. Тьонніс та ін).

Список літератури

1. Бень О. Т. Інституціоналізація молодіжних громадських організацій у сучасному українському суспільстві (на прикладі м. Львова) : автореф. дис. ... канд. соц. наук. : 22.00.04 / Орислава Теодорівна Бень / Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2008. – 19 с.
2. Западно-европейская социология 19 века : учебное пособие для вузов / О. Конт, Д. С. Милль, Г. Спенсер ; [ред. В. И. Добрянского]. – М. : Международный Университет Бизнеса и Управления, 1996. – 352 с.
3. Кононов И. Ф. Кризис и самоорганизация : шахтерские города и поселки Донбасса в период реструктуризации угольной промышленности : социальные и экологические измерения / И. Ф. Кононов, Н. Б. Кононова, В. А. Денщик. – Луганск : Альма матер, 2001. – 143 с.
4. Лисенко І. М. Розвиток територіальних громад як умова формування громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Ілля Миколайович Лисенко ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2011. – 20 с.
5. Олсон М. Логіка колективної дії : суспільні блага і теорія груп / М. Олсон ; [пер. з англ. Сергія Слухая]. – Київ : Лібра, 2004. – 271 с.
6. Остром Е. Керування спільним : еволюція інституцій колективної дії / Еліно́р Остро́м ; [пер. з англ. Т. Монтян]. – Київ : Наш час, 2012. – 398 с.
7. Патнам Р. Д. Творення демократії : традиції громадської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам разом з Р. Леонарді та Р. Й. Нанетті ; [пер. В. Ющенко]. – К. : Основи, 2001. – 301 с.
8. Паспорт громадянського суспільства України. Базова оцінка розвитку громадянського суспільства (2010 рік) [Електронний ресурс] // Український незалежний центр соціальних досліджень, 2010. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/passport_CC-2010.pdf. – Назва з екрана.
9. Семигіна Т. В. Робота в громаді : практика й політика / Т. В. Семигіна. – Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 178 с.
10. Спиця Н. В. Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства / Спиця Н. В. // Гуманітарний вісник ЗДА. – 2010. – Вип. 41. – С. 178–193.
11. Сусак В. Самоорганізація versus державний патерналізм: порівняльний аналіз установок жителів Львова і Донецька (1994–2004) / В. І. Сусак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 1. – С. 63–73.
12. Токвіль А. де. Про демократію в Америці / Алексіс де Токвіль ; [пер. з фр. Г. Філіпчука, М. Москаленка]. – Київ : Всесвіт, 1999. – 586, [1] с.
13. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство : основні поняття чистої соціології / Фердинанд Тьоніс ; [пер. з нім. Н. Комарової, О. Погорілого]. – Київ : Дух і Літера, 2005. – 259 с.
14. Яценко М. А. Самоврядувальний механізм здійснення регіональної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.03 / М. А. Яценко ; Харківський нац. університет ім. Каразіна. – Х., 2005. – 21 с.

D. Lykhovyd

SOCIAL FACTORS OF SELF-ORGANIZATION OF LOCAL COMMUNITY

The ability of community in self-organization is determined by a number of factors, depending in particular on the rules and institutions established and operating in the community. The important factors that influence the ability of the community to create a stable operating institutions that serve overcoming dilemmas of collective action can be considered: historical factors (R. Putnam), discount rate (E. Ostrom) and the size of the territorial community (Georg Ziemmel, M. Olson) and others.

Keywords: local community, self-organization, collective action, the discount rate.

Матеріал надійшов 19.03.2014